

Factors Influencing the Location and Formation of the Historical Village of Saryazd

Fatemeh Mirzaepour Meybodi¹, Alireza Pourmazar², Mahmoud poursarrajian^{*3}

¹- Master of Landscape Architecture, Shahid Beheshti University .Tehran, Iran.

fmirzaepour@gmail.com

²- Master's student in Restoration and Restoration of Historical Monuments, University of Tehran, Tehran, Iran. *alirezap12@gmail.com*

³- Assistant Professor, Department of Architecture, Yazd University, Yazd, Iran.

poursarrajian@yazd.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Received:
20/11/2024

Accepted:
27/12/2024

The village of "Saryazd" is a historical village located in Mehriz County. The location of this village near historical settlements such as "Gharbalbiz", "Fahraj", "Khovidak" and "Harofte" indicates a long history of settlement in this geographical area. Although Saryazd is far from transit routes today, in 2008 it was introduced as one of the exemplary tourist areas of Iran and, together with the villages of Fahraj and Khovidak, it has gained significant tourist importance. The present study, using an interpretive-historical method and based on document analysis, examines the factors affecting the location and settlement in the village of Saryazd and the factors affecting the continuation of settlement in this area. The results show that three important factors: water resources, caravan routes and the existence of the Saryazd castle have influenced the formation, continuation of settlement and development of the village of Saryazd. The most important factor was the existence of a permanent spring called Madvar; The mention of the Madvar spring and the Saryazd and Farafar canals in historical texts indicates the remarkable water resources of this area, which have given way to wells in many historical periods. The architectural works of the caravan complex and the historical narratives contained in travelogues are valuable sources that indicate the special commercial position of this village on the Yazd-Kerman road. The Saryazd castle, as a treasury and a sign emphasizing the commercial importance of the area, has a special position and, given the many conflicts in this area, has had a significant impact on the formation and continuation of settlement in this area.

Keywords: Saryazd village, rural settlements, formation factors, location.

Cite this article: Mirzaepour Meybodi, Fatemeh; Pourmazar, Alireza; poursarrajian, Mahmoud (2024), "Factors Influencing the Location and Formation of the Historical Village of Saryazd", *The History of Village and Rural Settlement in Iran and Islam*, Vol. 2, No. 2, P: 123-152.

DOI: 10.30479/hvri.2025.21206.1048

© The Author(s).

Publisher: Imam Khomeini International University

*Corresponding Author: Mahmoud poursarrajian

Address Assistant Professor, Department of Architecture, Yazd University, Yazd, Iran.

E-mail: poursarrajian@yazd.ac.ir

فصلنامه تاریخ روستا و روستائیشینی در ایران و اسلام

شاپا الکترونیکی: ۶۰۱۲-۳۰۶۰

سال دوم، دوره جدید، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۳

مؤلفه‌های تأثیرگذار بر مکان‌گزینی و شکل‌گیری روستای تاریخی سریزد

فاطمه میرزایی‌پور میبیدی^{۱*}، علیرضا پورمازار^۲، محمود پورسراجیان^{۳*}

^{۱-} کارشناسی ارشد معماری منظر، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران fmirzaepour@gmail.com

^{۲-} دانشجوی کارشناسی ارشد مرمت و احیای ابنیه و بافت‌های تاریخی، دانشگاه تهران، ایران

alirezap12@gmail.com

^{۳-} استادیار، گروه معماری، دانشگاه یزد، یزد، ایران poursesarrajian@yazd.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	روستای «سریزد»، روستایی تاریخی واقع در شهرستان مهریز است. موقعیت استقرار این روستا در نزدیکی سکونتگاه‌های تاریخی مانند «غربالبیز»، «فهرج»، «خویدک» و «هرفته»، بیان‌گر سبقه طولانی سکونت در این محدوده جغرافیایی است. اگرچه امروزه سریزد از راه ترانزیت فاصله دارد، اما در سال ۱۳۸۷ به‌عنوان یکی از مناطق نمونه گردشگری ایران معرفی شده و به همراه روستاهای فهرج و خویدک اهمیت گردشگری چشمگیری پیدا کرده است. پژوهش حاضر با روش تفسیری-تاریخی و بر مبنای تحلیل اسناد به بررسی عوامل تأثیرگذار بر مکان‌گزینی و سکونت در روستای سریزد و عوامل تأثیرگذار بر تداوم سکونت در این منطقه است. نتایج نشان می‌دهد که سه عامل مهم منابع آبی، راه‌های کاروانی و وجود قلعه سریزد در شکل‌گیری، تداوم سکونت و چگونگی توسعه روستای سریزد تأثیر گذاشته‌اند. مهم‌ترین عامل، وجود چشمه‌ای دائمی به نام مَدوار بوده است؛ ذکر چشمه مَدوار و قنوت سریزد و فرافر در متون تاریخی بیان‌گر برخورداری در خور توجه این محدوده از منابع آبی است که در دوره‌های تاریخی متمادی جای خود را به چاه‌های آب داده است. آثار معماری مجموعه کاروانی و روایات تاریخی مندرج در سفرنامه‌ها، از منابع ارزشمندی هستند که حکایت از موقعیت تجاری ویژه این روستا در راه یزد-کرمان دارند. قلعه سریزد به‌عنوان خزانه و نشانه‌ای بر تأکید بر اهمیت تجاری محدوده موقعیت ویژه‌ای داشته و با توجه به منازعات بسیار این محدوده، در شکل‌گیری و تداوم استقرار در این محدوده تأثیر به‌سزایی داشته است.
دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۳۰	
پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۴	
	واژگان کلیدی: روستای سریزد، سکونتگاه‌های روستایی، عوامل شکل‌گیری، مکان‌گزینی.

استناد: میرزایی‌پور میبیدی، فاطمه؛ پورمازار، علیرضا؛ پورسراجیان، محمود (۱۴۰۳)، «مؤلفه‌های تأثیرگذار بر مکان‌گزینی و شکل‌گیری روستای تاریخی سریزد»، فصلنامه تاریخ روستا و روستائیشینی در ایران و اسلام، سال دوم، شماره دوم، ص: ۱۵۲-۱۲۳.

DOI : 10.30479/hvri.2025.21206.1048

حق مؤلف ©نویسندگان.

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

مقدمه

محدوده مورد مطالعه در یکی از قدیمی‌ترین مراکز استقرار در منطقه کویری مرکزی ایران واقع شده است. سنگ‌نگاره‌های «کوه ارنان» مربوط به دوران پیش از تاریخ، سکونت‌گاه «غربالبیز» مربوط به پیش از دوران اشکانی، بقایای دخمه‌ای کهن در «پلنگ‌کوه» و شهر تاریخی «فَرافَر» از جمله شواهدی هستند که پیشینه کهن استقرار در این منطقه را نمایان می‌کنند (مسرت، ۱۳۷۴: ۴۸ و ۹۹۶). مهریز را که در متون تاریخی «مهریجرَد» خوانده می‌شود، منسوب به مهرنگار، دختر انوشیروان ساسانی، دانسته‌اند. همچنین «محلّه مهرآباد» در همین شهر و «روستای مهرجَرَد» در نزدیکی میبد را نیز به او نسبت داده‌اند. روستای «خورمیز» و بنای قلعه آن را نیز به هرمز پسر انوشیروان منسوب می‌دانند (جعفری، ۱۳۸۴: ۳۱ و ۳۰؛ کاتب، ۱۳۸۶: ۳۸-۳۹ و مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۷۰۴-۷۰۷). غالباً منظور از مهریجرَد در تواریخ یزد، آبادی‌های شمال‌شرقی کوه‌های مهریز است. در جامع‌الخیرات، فرافر و خویدک^۱ از «اعمال مهریجرَد» و روستای فهرج از روستاهای «ناحیه مهریجرَد» برشمرده شده است. در حالی که برای روستای سریزد از عبارت «قریه من قریه قصبه مهریجرَد» استفاده شده است (جامع‌الخیرات، ۱۳۴۱: ۲۰-۲۱ و ۱۰۴ و ۱۷۷).

یکی از وقایع تاریخی که در متون تاریخی به آن اشاره شده است، جنگ میان سپاهیان اسلام و ساکنان فهرج است. سپاه اسلام که پس از فرار یزدگرد به خراسان در پی تعقیب او بودند، در «بیابان طبس راه گم کردند و پراکندگی در ایشان افتاد. بعضی از صحابه و تابعین سر به فهرج برآوردند و در فهرج فرود آمدند». پس از دعوت از اهالی فهرج برای گرویدن به اسلام، اهالی فهرج به همراه اهالی فرافر و خویدک به لشکر مسلمانان شیبخون زدند و بسیاری از آنان را به قتل رساندند که بنا بر قول مؤلف تاریخ جدید یزد، حویطب بن هانی، خواهرزاده امام علی (ع) نیز در میان آنان بود. «ضعفا با اطفال از شرّ آن بی‌باکان بهراسیدند و خود را با فرزندان به کنار آن چاه انداختند» (کاتب، ۱۳۸۶: ۴۵-۴۶).

از آن زمان تاکنون، این مکان مورد احترام مردم است و از آن طلب حاجت می‌کنند. مقصود آن است که به گواه متون تاریخی یزد، جنگی در این محدوده و در زمان صدر اسلام رخ داده است، اما به‌رغم اشاره به هر سه روستای فرافر، خویدک و فهرج، نامی از سریزد برده نشده است. نبرد

^۱. در تلفظ محلی، خِدک یا خِتک گفته می‌شود.

دیگری نیز میان امیرمبارزالدین، بنیان‌گذار سلسله آل مظفر، و نکودریان^۱ در موضعی به نام «حوض عبدالملک» در راه یزد به مهریز رقم خورده است. با پیروزی مظفریان در جنگ نخست، آن‌ها نکودریان را تا گلوگاه بافق تعقیب کردند و در آن موضع بار دیگر نبردی شکل گرفت که این مرتبه، امیرمبارزالدین «به ضرورت مراجعت فرموده، شب به منزل فهرج نزول فرمود» (معین‌الدین یزدی، ۱۴۰۰: ۷۷).

از دوره ایلخانان دو متن ارزشمند تاریخی موجود است که در آن‌ها نام سریزد به چشم می‌خورد: یکی *جامع‌الخیرات* که در دو فقره از موقوفات آن به سریزد اشاره شده و دیگری *وقف‌نامه ربع رشیدی* است که مجموعاً در ۲۷ فقره از موقوفات نام سریزد آمده است. هرچند که آثار معماری موجود در روستا در پی مداخلات و آسیب‌های واردشده در طول تاریخ، نظم و شکل اولیه خود را از دست داده‌اند، اما بنا بر شواهد، قدیمی‌ترین فضاهای سکونتی موجود مربوط به دوره آل مظفر و ایلخانی است (ریاحی مقدم، ۱۳۹۰: ۴۴۶). آنچه که امروزه دروازه فرافر نامیده می‌شود، به نظر می‌رسد بقایای بقعه‌ای باشد که به دستور خواجه رشیدالدین در سریزد ساخته شد. مستوفی بافقی ذکر این عمارت را در *جامع مفیدی* آورده است: «همچنین مقرر فرمود که در قریه سریزد بقعه‌ای در کمال تکلف ساختند و بسیاری از حقاچه و اراضی محل مزبور و سایر محال بر آن وقف فرمود» (همان: ۴۴۰ و مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۳/۱۴۹). از دوران صفوی بنای «آبانبار پای برج» در روستا باقی مانده که تاریخ ساخت آن بر کتیبه آبانبار ضبط شده است. بیشتر بناهای تاریخی موجود در روستا مربوط به سه دوره افشاریه، زندیه و قاجاریه هستند.

روستای سریزد در سال ۱۳۸۷ به‌عنوان یکی از مناطق نمونه گردشگری ایران معرفی شد و سهم بازدیدکنندگان از این روستا از کل استان بین سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۰، از کمتر از ۵ درصد به ۳۰ درصد افزایش یافت (ریاحی مقدم، ۱۳۹۱: ۱۳). همچنین نزدیکی این روستا به یزد و نزدیکی به مسیر یزد - کرمان، از جمله دلایل دیگری است که به اهمیت مطالعه پیرامون روستای سریزد می‌افزاید. این پژوهش در پی پاسخ به دو پرسش اساسی است: نخست آنکه عوامل تأثیرگذار بر مکان‌گزینی و سکونت در روستای سریزد چه بوده است؟ دیگر آنکه چه عواملی سکونت در این روستا را تداوم بخشیده و تثبیت کرده است؟

۱. نکودریان طایفه‌ای از مردم سیستان بودند که از اطاعت از امیرمبارزالدین سر باز زدند (معین‌الدین یزدی، ۱۴۰۰: ۷۴).

براساس منابع موجود، پژوهش‌های صورت‌گرفته به چند دسته عمده تقسیم می‌شوند: نخست آن دسته از متون تاریخی و سفرنامه‌ها هستند که در آن‌ها به سریزد اشاره شده است. قدیمی‌ترین اسنادی که از سریزد نام برده‌اند، دو وقف‌نامه جامع‌الخیرات (۱۳۴۱) و وقف‌نامه ربع رشیدی (۱۳۵۰) هستند که در قرن هشتم ه. ق تألیف شده‌اند. با این حال، جعفری (۱۳۸۴) و کاتب (۱۳۸۶) مؤلفان دو سند مهم تاریخ محلی یزد در قرن نهم ه. ق نامی از سریزد به میان نیاورده‌اند. مؤلف جامع مفیدی (۱۳۸۵) در عصر صفوی به سریزد اشاره کرده است. سرپرسی سایکس^۱ (۱۳۳۶) و تلگرافچی فرنگی (۱۳۵۲) نیز در سفرنامه‌های خود سریزد را منزل اول پس از یزد به سمت کرمان معرفی کرده‌اند.

دسته دوم منابع معاصر را شامل می‌شود که با گردآوری متون تاریخی به‌انضمام مشاهدات میدانی، به معرفی آبادی‌ها و روستاهای یزد پرداخته‌اند. در فرهنگ جغرافیایی ایران (۱۳۳۲) به موقعیت، جمعیت و شغل روستاییان اشاره شده است و افشار (۱۳۷۴) ذیل روستاهای مهریز، سریزد و دو بنای «مسجد پای برج» و «آب‌انبار پای برج» و کتیبه‌های این دو بنا را معرفی کرده است. همچنین، پویا (۱۳۶۸) حوضه آب مدوار اشاره و تأکیدی بر قدمت سکونت در این منطقه براساس اشیای یافت‌شده سفالی و مفرغی تأکید کرده است.

دسته سوم، منابعی هستند که به‌طور خاص روی روستای سریزد پژوهش کرده‌اند که در این میان ریاحی مقدم (۱۳۸۷) ضمن معرفی اجمالی روستا، به مطالعه معماری مسکونی پرداخته و علاوه بر گونه‌شناسی مسکن روستایی سریزد، توصیه‌هایی را برای طراحی‌های آتی ارائه کرده است. در پژوهشی دیگر، ریاحی مقدم (۱۳۹۰) به بررسی عوامل شکل‌گیری و تحولات کالبدی روستای سریزد می‌پردازد، اما به نظر می‌رسد که به تفصیل از متون تاریخی و سفرنامه‌ها بهره‌نجنسته است. نتایج مؤلف حاکی از آن است که اصلی‌ترین عامل طبیعی تأثیرگذار بر شکل‌گیری روستای سریزد، وجود منابع آبی گسترده است. همچنین، ریاحی مقدم (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با هدف سامان‌دهی و تجدید حیات روستای سریزد، علاوه بر اشاره‌ای به تحولات کالبدی روستا، به تحلیل ارزش‌های معماری، منظر طبیعی و فرهنگ سریزد می‌پردازد و در چهار محور پیشنهادهایی را در راستای تجدید حیات روستا بیان می‌کند. در دوره‌های زمانی مختلف، برخی ارگ‌ها به‌طور نامنظم (خودسامان‌ده) ساخته می‌شدند که تشکری بافقی و همکاران (۲۰۱۵) به پژوهشی در این زمینه با

^۱. Sir Percy Molesworth Sykes

هدف گونه‌شناسی قلعه‌های تاریخی مرکزی ایران پرداخته‌اند و از قلعه‌های مستطیلی که الگوهایی مشابه با قلعه سریزد دارند، به «قلعه شهراسب»، «قلعه جنت‌آباد»، «قلعه مهرپادین»، «قلعه ارنان»، «قلعه گردفرامری» و «قلعه خویدک» اشاره کرده‌اند.

قمی اویلی و همکاران (۱۳۹۸) به بررسی سریزد به‌عنوان یک منطقه نمونه گردشگری بین سه منطقه «خرانق»، سریزد و «نارین قلعه» پرداخته‌اند و یکی از دلایل انتخاب سریزد را نقطه قوتی بیان می‌کنند که عبارت است از وجود بناها و مجموعه‌های معماری تاریخی با الگوهای متفاوت که اصالت معماری و هویت تاریخی آن‌ها تاکنون به‌خوبی حفظ شده است (قمی اویلی، ۱۳۹۸: ۱۰). نتایج حاکی از آن است که منطقه سریزد مهریز با در نظر گرفتن معیارهای شرایط محیطی، ظرفیت های گردشگری، توانمندی‌های بالقوه اقتصادی و تأثیر مدیریت، وزن بالاتری نسبت به دو منطقه دیگر دارد و با شرایط مناسب‌تر نسبت به دو منطقه دیگر، اولویت اول سرمایه‌گذاری در استان یزد می‌تواند باشد. در پژوهشی دیگر، ولیقلی‌زاده و همکاران (۱۳۹۸) به بررسی اثرات گردشگری روستایی بر توسعه کارآفرینی روستای سریزد براساس هشت مؤلفه اشتغال، اقتصادی، سرمایه‌گذاری، ریسک‌پذیری، اعتمادبه‌نفس، نوآوری و خلاقیت، آینده‌نگری، و توسعه اجتماعی - فرهنگی پرداخته‌اند. نتایج نشان‌دهنده آن است که میان دو مؤلفه کارآفرینی و وضعیت گردشگری در محدوده مورد مطالعه، رابطه معناداری وجود دارد.

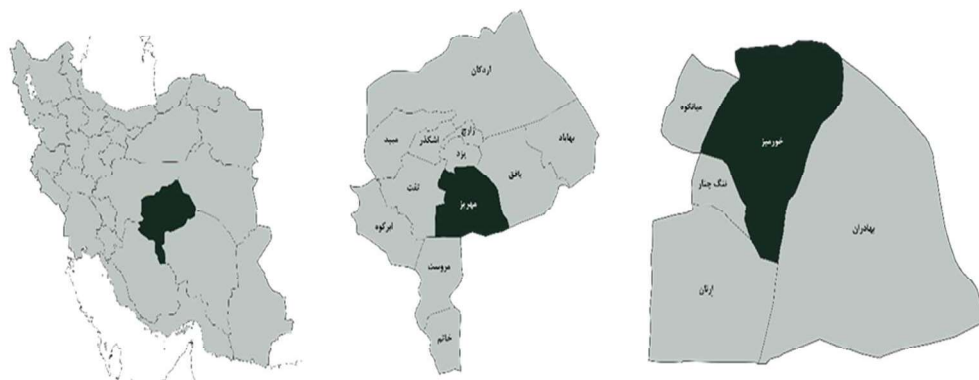
همچنین، نیما رحمانیان (۱۴۰۱) با موضوع «طراحی مجموعه فرهنگی - تفریحی در منطقه سریزد با تأکید بر الگوهای فضایی معماری بومی» به بررسی خانه‌های شاخص روستای سریزد (طاهری، حاج قاسمی، میرزایی، مدرسی، رحیمی و قاسمی) از لحاظ کالبدی و اقلیمی پرداخته است. با توجه به پیشینه گفته‌شده، پژوهشی به‌طور جامع به دلایل شکل‌گیری روستای سریزد و تداوم سکونت در این روستا، به‌ویژه بر مبنای خوانش متون تاریخی و سفرنامه‌ها پرداخته است.

با توجه به موضوع و اهداف مطرح‌شده در تحقیق که رویداد و موضوعی در گذشته را واکاوی می‌کند، از روش تفسیری - تاریخی استفاده شده است. در این روش روایتی کل‌نگرانه از رویداد مبتنی بر زمان گذشته با استفاده از اسناد و مدارک تاریخی مکتوب و منتج از پیمایش و کنکاش میدانی صورت می‌گیرد (گروت و وانگ، ۱۴۰۱). این روش شامل تهیه اسناد و قرائن، سامان‌دهی و طبقه‌بندی اسناد، ارزیابی و طرح‌ریزی روایت می‌شود (قیومی، ۱۳۸۳). اسناد مورد استفاده در

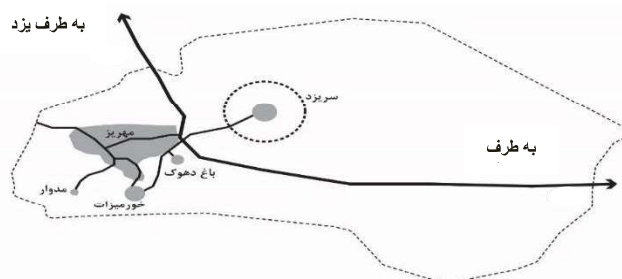
این پژوهش شامل متون تاریخی، سفرنامه‌ها، پژوهش‌های معاصر، گزارش‌های ثبت در میراث فرهنگی، آرشیو عکس‌های تاریخی و عکس‌های هوایی می‌شود.

۱. معرفی روستای سریزد

استان یزد که با وسعت ۷۴,۷۸۴ کیلومتر مربع در قسمت مرکزی فلات ایران قرار گرفته است، مطابق سالنامه آماری ۱۴۰۱ شامل ۱۲ شهرستان است. شهرستان مهریز در جنوب استان واقع شده که از یک بخش مرکزی و پنج دهستان به نام‌های ارنان، بهادران، تنگ‌چنار، خورمیز و میانکوه تشکیل شده است (معاونت آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد، ۱۴۰۳: ۳۹). این شهرستان با قرارگیری در دامنه ارتفاعات شیرکوه از الگوهای معماری کویری و کوهپایه‌ای برخوردار است. سکونتگاه‌های روستایی این منطقه را می‌توان به دو گروه عمده روستاهای دشتی یا کویری و روستاهای کوهپایه‌ای تقسیم کرد (قمی اوپلی، ۱۳۹۸: ۴). روستای سریزد که از جمله روستاهای کویری شهرستان است، در دهستان خورمیز و در موقعیت ۵۴ درجه و ۳۱ دقیقه و ۲۴ ثانیه طول شرقی و ۳۱ درجه و ۳۶ دقیقه و ۱۶ ثانیه عرض شمالی قرار دارد (همان: ۷۰) (شکل ۱). این روستا در شرق جاده یزد - کرمان و در هفت کیلومتری شرق شهر مهریز قرار گرفته است (شکل ۲).

شکل (۱) به ترتیب از چپ به راست موقعیت استان یزد در ایران، موقعیت شهرستان مهریز در استان یزد و موقعیت دهستان خورمیز در شهرستان مهریز

شکل (۲) موقعیت قرارگیری روستای سریزد نسبت به شهر مهریز و جاده یزد - کرمان (نگارندگان)

از منابع تاریخی ارزشمندی که تا حدودی از جغرافیای تاریخی یا دست‌کم اسامی تاریخی سریزد یاد کرده، *وقف‌نامه ربع رشیدی* است. در چند فقره از موقوفات آن، به اسامی تاریخی مواضع مختلفی در صحرای سریزد (و نه داخل بافت مسکونی روستا) اشاره می‌شود. «موربند» و «وربند»، دو نمونه از این اسامی هستند که مصحح کتاب یادشده، آن دو را احتمالاً یکی می‌داند (همدانی، ۱۳۵۰: ۴۹ و ۵۰). از دیگر اسامی تاریخی می‌توان به «زادانخواری»، «باب زرب ابراهیم»، «شب‌خوارانی»، «زیر آسیا»، «منشیان»، «در آسیا»، «اصل بید»، «حفره سواران»، «خلف طاحونه»، «کیارتیق» و «کشخوان کزن» اشاره کرد. گفتنی است که مصحح به دلیل ناخوانا بودن متن اصلی، در برابر نام برخی از مواضع علامت سؤال گذاشته است. در متن این سند تاریخی، همسایگی‌های هر موقوفه نیز تا حد امکان معرفی شده‌اند. موقعیت یکی از مواضعی که بر سر راه کرمان قرار داشته، چنین بیان شده است: «قطعه‌ای زمین از صحرای قریه سریزد در موضعی که آن را شب‌خوارانی می‌خوانند بر جاده کرمان محاد بستان عضدالدین علاءالدوله و زمین ورثه سعدبن محمدبن نجیب و زمین محمدبن صاعد و راه و آن مبذر سه قفیز است». باغی دیگر نیز در همسایگی بستان عضدالدین علاءالدوله یادشده وقف شده است. در دو موقوفه دیگر، قطعه‌زمینی مقابل «نهر میضا» در «موضع حفره سواران» معرفی شده است (همان: ۴۹-۵۰ و ۶۴-۶۵).

جمعیت سریزد در سال ۱۲۵۷ ه. ش. ۱۵۰ خانوار و در حدود سال ۱۳۳۰ ه. ش. ۲۵۷۸ نفر معرفی شده است (افشار، ۱۳۵۲: ۱۹۸؛ رزم‌آرا، ۱۳۳۲: ۱۰۹). در سال ۱۳۴۵ در روستای سریزد ۲۳۸ خانوار ساکن بوده‌اند که این رقم در سال ۱۳۵۵ با کاهش جمعیت روستا، ۲۳۱ خانوار بوده است.

^۱. مطابق با ۱۸۷۹ م.

در سرشماری عمومی سال ۱۳۶۵، تعداد خانوارهای معمولی سرشماری شده در روستای سریزد، برابر ۲۴۷ خانوار بوده است. در محدوده سالهای ۶۵-۷۵، تعداد ۶۶ خانوار از کل خانوارها کاسته شده است. در سال ۱۳۷۵ نیز تعداد خانوارهای ساکن روستا برابر ۱۸۱ خانوار بوده است (مرکز اسناد، ۱۳۹۵: ۱۵).

۲. بافت کالبدی روستای سریزد

با توجه به سفال‌های به دست آمده طبق گزارش میراث فرهنگی از فضاهای مسکونی می‌توان هسته اولیه روستا را به قرون اولیه اسلامی (قرن‌های دوم و سوم) و مرحله آبادانی آن را به دوره سلجوقی و ایلخانی (قرن‌های پنجم تا نهم) نسبت داد و مرحله شکوه و رونق آن نیز در دوره صفویه بوده است که فراوانی و تنوع سفال‌های به دست آمده این نظر را تأیید می‌کند؛ بنابراین، از نگاه باستان شناسی نیز دال بر قدمت محدوده مطالعاتی است (همان: ۵۶). ساختار کالبدی روستاها از تلفیق عوامل طبیعی نظیر توپوگرافی، آب و پوشش گیاهی و عوامل انسانی نظیر نوع بهره‌گیری از منابع به وجود می‌آید؛ به عبارتی دیگر، ساختار کالبدی روستا بازتاب اوضاع و احوال اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی حاکم بر جامعه در محیط طبیعی است که در بستر زمان نیز تحول یافته است (حسام و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۴). راه ارتباطی اصلی سریزد، راهی غربی - شرقی است که از جاده یزد - کرمان در غرب روستا شروع می‌شود و در انتهای شرقی و در مجاورت با مجموعه کاروانی سریزد به اتمام می‌رسد و دسترسی به محله‌های مختلف روستا را تأمین می‌کند. بافت کالبدی و خانه‌های روستا با الگوی خطی در امتداد این راه استقرار یافته‌اند. زمین‌های زراعی و باغات نیز گاه در مابین خانه‌های روستا و عمدتاً در پیرامون آن‌ها وجود دارند؛ بنابراین، بافت روستای سریزد ترکیبی از زمین‌های زراعی، باغ‌ها و مناطق مسکونی است. مالکوم^۱ در توصیف روستاهای یزد، آن‌ها را برآمده از مصالح همان زمینی که روی آن قرار گرفته‌اند، معرفی می‌کند و ادامه می‌دهد که روستاهای نزدیک یزد «به صورتی مجزا و دور از هم با محدوده‌هایی مشخص و روشن در این منظره قهوه‌ای‌رنگ ظاهر می‌شوند. اندک کشت‌زارهای بدون حصار که در پیرامون قریه‌ها قرار دارند و عموماً به صورت کرت‌های مستطیل شکل و شبیه زمین‌های استیجاری کوچک انگلستان

مرتب شده‌اند و تا زمانی که فرد مسافر کاملاً نزدیک آن‌ها نباشد، به‌ندرت دیده می‌شوند» (مالکوم، ۱۳۹۳: ۳۰).

به نظر می‌رسد شکل‌گیری هسته اولیه روستا در اطراف مجموعه کاروانی و در این بخش از بافت مسکونی رخ داده باشد. این قسمت از بافت که در میان کاروانسرای کهنه و بنای سردر (احتمالاً بنای آرامگاهی) قرار دارد، به اعتقاد کارشناسان مردم‌شناسی تا حدود اوایل دوره پهلوی همچنان مورد استفاده ساکنان بوده و زندگی در آن جریان داشته است (ریاحی مقدم، ۱۳۹۰: ۴۴۶).

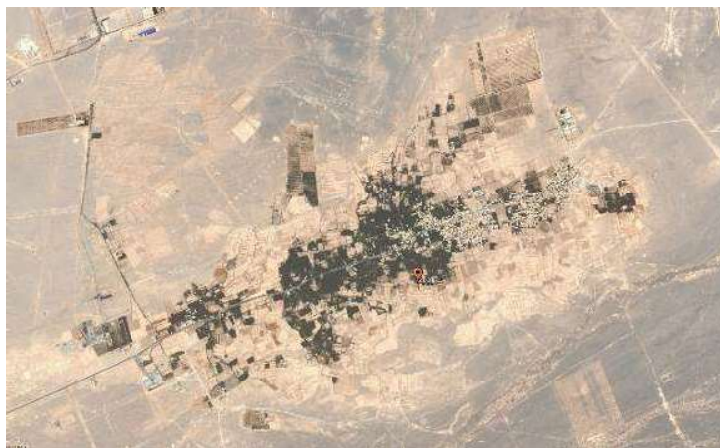
شکل (۳) عکس هوایی دهه ۶۰ (مأخذ: سازمان نقشه‌برداری کشور)

شکل (۴) عکس هوایی دهه ۴۰ (مأخذ: سازمان نقشه‌برداری کشور)

شکل (۵) عکس هوایی دهه ۷۰ (مأخذ: سازمان نقشه‌برداری کشور)

شکل (۶) عکس هوایی کنونی (Goole Earth)

روستای سریزد از سه محله اصلی به نام‌های محله بالا، محله پایین (سفلی) و محله میان تشکیل شده است (شکل ۳). هسته اولیه شکل‌گیری روستا، محله پایین در مجاورت مجموعه کاروانی و بخشی از محله بالا است، اما عمده استقرار در محله بالا دارای قدمت کمتری است. در این محله که خود از تقسیمات جزئی‌تری به نام‌های درب باغ احمدآباد، سربالا، پای نخل و اسدان (حصدان) تشکیل می‌شود، خانه‌های اربابی به‌وفور مشاهده می‌شوند و احتمالاً محله‌ای خان‌نشین بوده است. محله‌های بالا و پایین از پیشینه و سابقه تاریخی کهن‌تری برخوردار هستند. به نظر می‌آید که علاوه بر شرایط محیط طبیعی و راه ارتباطی، شرایط اجتماعی نیز بر شکل‌گیری محلات تأثیر

گذاشته‌اند، چراکه عمده زمین‌های زراعی در محله‌های پایین و میان قرار دارند و در اطراف بافت مسکونی محله بالا را عمدتاً باغ‌ها شکل گرفته‌اند (ریاحی مقدم، ۱۳۸۷: ۵۹). قابلیت‌های طبیعی تاریخی منطقه شامل مسجد جامع سریزد، کاروانسرای کهنه سریزد، بقایای بنای دروازه شهر فرافر (برج آرامگاهی)، چاپارخانه سریزد، کاروانسرای شاه‌عباسی، مجموعه سلطنت‌آباد (قصر صنم)، مجموعه‌های تاریخی پانخل و پای برج و قلعه تاریخی روستای سریزد است (قمی اوپلی، ۱۳۹۸: ۴). از آثار دوره صفوی روستا می‌توان به آب‌انبار پای برج اشاره کرد که به خط نسخ خوش کتیبه سنگی آن به تاریخ ۱۰۴۵ هـ ق مصادف با دوره حکومت شاه صفی یکم و بانی احداث آن، حاجی محمد شفیع تاجر ثبت شده است^۱ (افشار، ۱۳۷۴: ۲۱۸-۲۱۹)، اما با توجه به نمونه‌های بسیار اندک از معماری دوره صفویه که اکثراً نیز تخریب شده‌اند و جز فضا‌های مخروبه چیزی از آن‌ها نمانده است، چندان نمی‌توان به مطالعه و بررسی معماری این دوره در روستای سریزد پرداخت. بیشتر ساختمان‌های باارزش موجود در بافت روستای سریزد مربوط به دوران زندیه، افشاریه و قاجاری هستند. یکی از آثار معماری قاجاری سریزد، مسجد پای برج است که بر سردر ورودی آن کتیبه‌ای کاشی به رنگ آبی و سیاه با شکل سرو کج‌شده‌ای نصب است و تاریخ اتمام بنای مسجد را سال ۱۲۶۷ و در دوره ناصرالدین‌شاه عنوان کرده است^۲ (افشار، ۱۳۷۴: ۲۱۸). در جدول (۱)، موقعیت استقرار محله‌ها به همراه پیشینه تاریخی و بناهای مهم آن‌ها بررسی شده است.

^۱. «قال الله تبارک و تعالی و سقاہم ربہم شراباً طہوراً! در زمان پادشاه فلک بارگاہ ابوالمظفر شاه صفی الحسینی توفیق رفیق حاجی محمد شفیع تاجر شد به اتمام این مصنعه، به تاریخ شهر رجب سنہ خمس و اربعین و الف.»
^۲. «... در زمان پادشاه... ناصرالدین‌شاه قاجار توفیق رفیق حاج محمدعلی... خلف حاجی ابوالقاسم سریزدی به اتمام رسید، به تاریخ رمضان المبارک سنہ سبع و ستین و مأتین بعد الالف، ۱۲۶۷.»

شکل (۷) به ترتیب از راست به چپ محله بالا، محله میان و محله پایین (مأخذ: آرشیو میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی مهریز)

جدول (۱) محلات روستا

نام محله	محله بالا (علا)	محله میان	محله پایین (سفلی)
موقعیت قرارگیری	غرب مسیر اصلی	میانه مسیر اصلی	شرق مسیر اصلی
پیشینه تاریخی	بیشترین سابقه تاریخی	کمترین سابقه تاریخی	سابقه تاریخی کمتر نسبت به محله پایین
جزء محله	درب باغ محمدآباد، سربالا، پای نخل، اسدان (حصدان)	میان	کوچه دربند، مسجد جامع
بناهای شاخص	حسینیه پای نخل، حسینیه اسدان، مسجد حاج ابوالقاسم سریزدی، حمام محله بالا، آب انبار محله بالا	حسینیه محله میان، آب انبار میان، آب انبار حاج ابوالقاسم حاجی قاسمی، قلعه سریزد	چاپارخانه، رباط و آب انبار نو، مسجد جامع، بنای سردر، کاروانسرای کهنه، مجموعه سلطنت آباد، پاکنه
نقاط کانونی	مسجد جامع، آب انبار، حاج ابوالقاسم سریزدی، حسینیه پای برج	قلعه سریزد	مسجد جامع، حسینیه، آب انبار، کاروانی

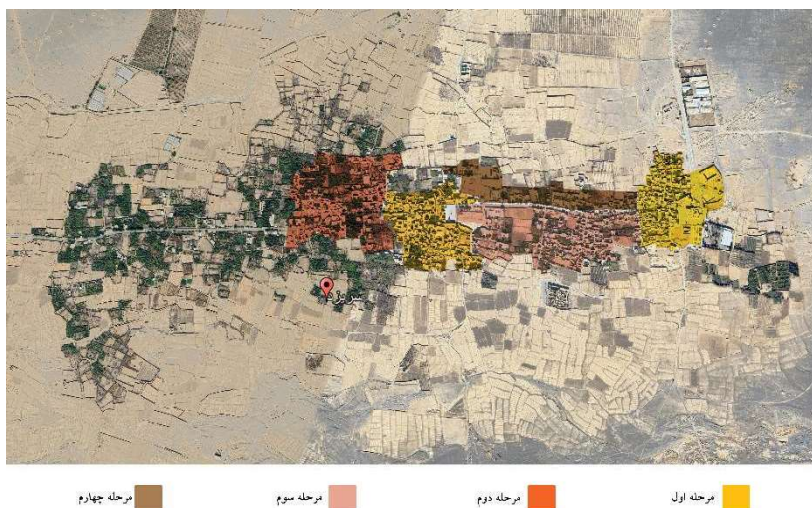
همچنین روستای سریزد به دلیل قدمت تاریخی و سابقه کهن، دارای فضاها و محدوده باارزش تاریخی و فرهنگی است که در جدول (۲) طبقه‌بندی شده‌اند. جدول (۲) بیان‌گر روند توسعه روستا و افزایش کاربری‌های مورد نیاز ساکنان نیز است. مساحت این فضاها با استناد به مطالعات طرح هادی روستا برابر ۱۰۳۹۶ مترمربع است که ۱/۷ روستا به این فضاها اختصاص یافته است (مرکز اسناد، ۱۳۹۵: ۶۸).

جدول (۲) بناهای شاخص روستای سریزد

نام بنا	دوره تاریخی	توضیحات
قلعه سریزد	ساسانی - تیموری	قدمت این بنا به اواخر حکومت آل مظفر بازمی‌گردد و سفال‌های قرون ۷ و ۸ در آن مشاهده شده است. البته الحاقات بسیاری در دوران صفوی و قاجار در آن صورت گرفته است.
بنای سردر شهر فرافر یا برج آرامگاهی	ایلخانی - تیموری	آقای شهزادی، کارشناس میراث فرهنگی استان یزد، در گزارش خود از این بنا نوشته است که احتمالاً بقایای یک چهارطاقی است، اما با توجه به خطوط بسیار کمی که از بقایای این بنای باستانی در میان ماسه‌هایی که تمامی سطح محوطه را پوشانده است، می‌توان مشاهده کرد به احتمال بقایای سردر یک برج آرامگاهی است (مرکز اسناد، ۱۳۹۵: ۷۴).
مسجد جامع سریزد	هفتم و هشتم (آل مظفر)	مسجیدی است یک ایوانی به ابعاد ۱۴*۱۴؛ از جمله ویژگی‌های این مسجد، وجود یک بادگیر در کنار گنبد است. این مسجد در سال ۱۳۳۸ بازسازی شده و در سال ۱۳۷۲ نیز محراب آن کاشی‌کاری شده است (۱۳۸۴، ش. ث/ ۱۴۵۲۷).
کاروان‌سرای کهنه	قبل از صفویه	این بنا با خشت خام و گل ساخته شده و دارای اتاق‌های متعددی است که ضخامت دیوار اتاق‌ها به یک متر، طول دیوارها به ۵۰ تا ۶۰ متر و ارتفاع آن‌ها به ۶ متر می‌رسد.
بنای سلطنت‌آباد (شهر کهنه)	احتمالاً صفویه	این بنا در دوره‌ای نامشخص کاربری مسکونی داشته است و نزد عوام به قصر صنم مشهور است. در اطراف محوطه سفال‌های قرون ۹ و ۸ دیده می‌شود. در پیرامون مجموعه بقایای حصار و دیوارهای چینه‌ای با نظم نامشخصی وجود

دارد که احتمالاً مزارع و باغات بوده است (مرکز اسناد، ۱۳۹۵: ۷۵).		
آبانبار قدیمی که آب آن در قدیم از قنات سریزد و قنات آبشور تأمین می‌شده است.	صفویه	آبانبار محله پایین
ساختمان آن دوطبقه و مصالح به‌کاررفته در ساخت آن خشت و چینه است.	صفویه	چاپارخانه
-	صفویه	آبانبار نو
این بنا به فاصله کمی از رباط قدیمی و خشتی قرار گرفته است. در اصطلاح مردم محل، رباط آجری را رباط نو و رباط خشتی را رباط کهنه می‌نامند (۱۳۸۰، ش. ث / ۳۸۵۰).	صفویه	کاروانسرای رباط نو
پاکنه در واقع محلی بوده که برای رسیدن به آب قنات شده مورد استفاده قرار می‌گرفت.	صفویه	پاکنه
در کتیبه‌ای سنگی بر سردر ورودی که متن آن در یادگاری‌های یزد آمده، تاریخ ۱۰۴۵ هجری قمری ذکر شده است (۱۳۸۷، ش. ث / ۲۴۷۵۷).	افشاریه تا قاجاریه	آبانبار پای برج
این بنا با مالکیت وقفی، ابعادی معادل ۲۲ در ۲۴/۳ متر دارد و حصار خشتی آن ۷/۷۵ متر ارتفاع دارد. در چهارگوشه بنا برج‌های دوطبقه قرار دارد. عکس‌ها و نقشه‌های چاپارخانه سریزد در پرونده ثبتی این بنا موجود است (۱۳۸۵، ش. ث / ۱۷۸۹۹).	زندیه	چاپارخانه
بالا مسجد جامع و آبانبار ابوالقاسم سریزدی، حسینیه پای برج و دیگر عناصر شهری عملکرد میدان‌گاهی داشته‌اند.	قاجاریه	مسجد حاج ابوالقاسم سریزدی
چون این مسجد در مقابل برجی که متعلق به خانه خالق بوده قرار داشته، به این نام معروف شده است. این مسجد در قسمت محراب بادگیر دارد (۱۳۸۵، ش. ث / ۱۷۸۹۰).	قاجاریه	مسجد پای برج

مسجد حاج ابوالقاسم سریزدی	قاجاریه	بالا مسجد جامع و آب‌انبار ابوالقاسم سریزدی، حسینیه پای برج و دیگر عناصر شهری عملکرد میدان‌گاهی داشته‌اند.
آب‌انبار میان	احتمالاً قاجاریه	سقف آن دارای قوس شاه‌عباسی و به‌صورت فیل‌پوش است. سازه آن به‌صورت خشت گلی است.
حمام سریزد	قاجاریه	با توجه به (۱۳۸۷، ش. ث / ۲۳۱۵۲)
آب‌انبار حاج ابوالقاسم	اواخر قاجاریه	این حسینیه به دست حاج ابوالقاسم حاجی قاسمی ساخته شده است (۱۳۸۵، ش. ث / ۱۸۷۵۶).
نخل حسینیه پای نخل	اواخر قاجاریه	در خیابان اسدان واقع شده است.
خانه طاهری	اواخر قاجاریه تا اوایل پهلوی	این خانه در محدوده محله بالا قرار گرفته است (۱۳۸۷، ش. ث / ۲۴۴۲۳).

شکل (۸) نقشه مراحل روند توسعه روستا

الگوی استقرار و شکل‌گیری روستا به صورت کانونی یا میدان‌گاهی بوده است، در بافت متراکم و منسجم روستای سریزد دو استقرار مهم تاریخی وجود داشته که محله بالا و پایین را شکل می‌داده است. در محله پایین مسجد جامع، حسینیه، آب‌انبار و مجموعه کاروانی نقش کانونی را ایفا می‌کرده است و در محله بالا مسجد جامع و آب‌انبار ابوالقاسم سریزدی، حسینیه پای برج و دیگر عناصر شهری عملکرد میدان‌گاهی داشته‌اند. تا این زمان ابنیه و ساختمان‌های مسکونی پیرامون مراکز محله گسترش پیدا می‌کردند. در مراحل بعدی توسعه و گسترش روستا با توجه به شریان و معبر اصلی روستا - شرقی، غربی - و کشت خوان‌های موجود و منابع آب (قنوات)، ساخت‌وسازها و گسترش ابنیه در پیرامون معبر اصلی است و از الگوی خطی پیروی کرده است و در مرحله بعدی با اتصال محله بالا و پایین محله میان ایجاد شده، در نقشه روند توسعه روستا مشخص است. براساس بررسی نقاط شاخص و ابنیه تاریخی موجود به نظر می‌رسد امکان دارد مرحله شکل‌دهی و هسته اولیه روستا محله پایین و بالا و در مرحله بعدی میان باشد و محله میان بیشتر نقش پیونددهنده را داشته باشد. محله پایین به دلیل وجود دروازه فرافر که ایلخانی - تیموری است، به نظر می‌رسد قدمت بیشتری نسبت به دو محله دیگر دارد.

۳. مؤلفه‌های تأثیرگذار بر شکل‌گیری روستای سریزد

بررسی عوامل مؤثر بر استقرار سکونت‌گاه و تثبیت سکونت در آن عمدتاً با خوانش متون تاریخی و همچنین مطالعات باستان‌شناسی، زمین‌شناسی و ریخت‌شناسی بافت سکونت‌گاه به دست می‌آید. عوامل مؤثر بر مکان‌گزینی و شکل‌گیری روستاها باید به حدی حیاتی و تأثیرگذار باشند که انگیزه ایجاد سکونت‌گاه و تداوم و تثبیت سکونت در روستا را فراهم کنند (فریدون‌زاده و تقی‌زاده هیر، ۱۳۹۶: ۴۶). نحوه دسترسی به منابع آب و خاک، خصوصیات جغرافیایی وابسته به زمین مثل توپوگرافی (پستی و بلندی) و ژئومورفولوژی، آب‌وهوا، پوشش گیاهی و پوشش جانوری، موقعیت امن، منابع اقتصادی نظیر معادن، تنوع و در دسترس بودن مواد و مصالح، امکان کشاورزی یا پرورش دام و همچنین عوامل مذهبی، از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های مکان‌گزینی به‌شمار می‌روند (اکبرقلی و ولایتی، ۱۳۸۶: ۴۵).

۳-۱. منابع تأمین آب و زمین کشاورزی

چگونگی استقرار و توسعه سکونت‌گاه‌ها، پراکندگی خانه‌ها و مزارع، نوع مالکیت و شیوه بهره‌برداری از زمین، تا حد چشمگیری از چگونگی دستیابی به منابع آبی تأثیر پذیرفته است (سعیدی، ۱۴۰۱: ۱۸). همچنین، آب نه‌تنها برای شرب، بلکه برای کشاورزی و دامداری نیز ضروری است. بررسی جایگاه عوامل طبیعی در استقرار روستایی نشان می‌دهد که خاک و منابع آب، از جمله مهم‌ترین عوامل در پراکنش روستاها بوده‌اند (اکبرقلی و ولایتی، ۱۳۸۶: ۴۵). شکل‌گیری و تحولات کالبدی روستای سریزد نیز تأثیر به‌سزایی از منابع آبی گرفته است. اصلی‌ترین منبع تأمین آب این منطقه در گذشته چشمه‌ای دائمی به نام «مدوار» بوده است. این چشمه که اکنون به‌صورت فصلی درآمده، در کوه‌های غرب خورمیز واقع شده است. قدیمی‌ترین متنی که از آب مدوار نام می‌برد، *وقف‌نامه ربع رشیدی* است که پیرامون آبادی‌های حوضه این آب و مسیر جریان آن اطلاعاتی سودمند ارائه می‌دهد. در یک فقره از این موقوفات آمده است که این آب «از جبل مدوار از جبال مهریز» آغاز می‌شود و با عبور از مهریز و دیه‌های آن، از روستاهای سریزد، فهرج و خویدک نیز می‌گذرد و تا مریاباد (مریم‌آباد) جریان دارد (همدانی، ۱۳۵۰: ۴۵). منبع آب شاهی نعیم‌آباد نیز چشمه مدوار بوده که شاه‌شجاع در عهد آل‌مظفر آن را احداث می‌کند و به کشتخوان «ده نو»^۱ و محله‌های «مجوسیان»، «پشت خانه عمری^۲»، «کوچه دولاب» و «دهوک» آب می‌رساند (جعفری، ۱۳۸۴: ۱۷۹ و کاتب، ۱۳۸۶: ۱۹۴). دلیل نامگذاری محله «آب‌شاهی» در شهر یزد نیز چنین است. مستوفی بافقی ضمن توصیف این چشمه، به احداث قنات محمدآباد از این آب برای آبادانی محله‌ای در یزد که امروزه به «کوشک نو» شناخته می‌شود، اشاره می‌کند (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۷۰۴)؛ بنابراین، چشمه پرآبی که حتی آبادانی محلاتی از شهر یزد را به ارمغان آورده بود، قطع به یقین تأثیر به‌سزایی در شکل‌گیری و تداوم سکونت در سریزد داشته است.

درباره وجه تسمیه آب مدوار که در طرف مهریچرد است، گفته شده که به سعی احمد زمجی از کوه به کشتخوان جاری شد و اکنون داخل آب نعیم‌آباد دارالعباد روان است و آن را «محمد آورد»

^۱ ده نو بین فهرج و یزد واقع شده و مؤلف تاریخ یزد ذیل عمارات شاه‌یحیی آن را آورده و نام دیگرش را

«فتح‌آباد» بیان کرده است (جعفری، ۱۳۸۴: ۸۱).

^۲ امروزه به «خلف خان‌علی» مشهور است.

نام نهاد و اکنون «مدوار» می‌خوانند و مدوار را او احیا کرده (کاتب، ۱۳۴۵: ۵۶). کیفیت آب مدوار چنین توصیف شده است:

خوشا حدیقه مهریز و نعمت‌آبادش کنار چمسه مدوار و سرو آزادش (افشار، ۱۳۵۴: ۸۷۵) به نظر می‌رسد که راه اصلی روستا در وضعیت موجود، روی نهر قدیمی مدوار شکل گرفته است (ریاحی مقدم، ۱۳۹۱: ۹). افشار در دهه ۱۳۴۰ خورشیدی از خشک شدن قسمتی از باغ‌ها و مزارع بر اثر خشکسالی یاد می‌کند. با این حال، او به حفر چاه عمیق و نصب پمپ آب اشاره می‌کند که می‌تواند بار دیگر باعث سرسبزی و آبادانی قدیم سریزد شود (افشار، ۱۳۷۴: ۲۱۸-۲۱۹).

از جمله موقوفات ربیع رشیدی واقع در این روستا می‌توان به «نهر میضا»، «قنات فرخان» و «قنات امیر یوک» نیز اشاره کرد. مؤلف نام امیر یوک را نام قدیمی و «رکن‌آباد» را نام جدید این قنات عنوان کرده است (همدانی، ۱۳۵۰: ۴۹، ۵۰ و ۷۴).

در بخش دوم کتاب *یادگارهای یزد، وقفنامه امیر چقماق* چنین آمده است که «جملگی دو دانگ کامل شایع از قناتی که معروف به محمدآباد سریزد واقع به قصبه مهریجرده از قصبات دارالعباده مذکور که آب آن قنات فایض می‌شود بر اراضی باغات قریه سریزد مشهوراً و به این اسم مستغنی است از بیان تحدید و توصیف با توابع و مضافات شرعیه و عرفیه داخله و خارجه... و این دو دانگ از قنات مذکور دانگی از صاحب اعظم خواجه شاه عمادالدین عبدالرحمن بن صاحب اعظم سعید خواجه کمال‌الدین شاه شیخ محمدبن صاحب‌قران مرحوم خواجه برهان‌الدین فتح‌الله ابوالمعالی و دانگی از صاحب اعظم افتخارالتجار خواجه جلال‌الدین محمدبن صاحب اعظم سید مفتخرالتجار خواجه فخرالدین برک(؟) التبریزی به ملکه عظمی عالیه عادلہ کبری واقفه مشارالیه منتقل شده به مبیعت شرعیه مع سایر توابع» (ایرج افشار، ۱۳۵۴: ۱۷۵).

در این روستا و پیرامون آن نیز اراضی پهناوری وجود دارد که با اندک فعالیتی امکان به زیر کشت بردن آن‌ها وجود داشته و محدودیت منابع آب مهم‌ترین فاکتور است. بر این اساس اراضی زراعی و باغات روستا محدود به اراضی پیرامون روستا است. زمین‌های کشاورزی و باغ‌ها سهم بسیار زیادی را در حریم بافت روستا دارند. این در حالی است که اراضی زراعی در نیمه جنوبی روستا و باغ‌ها در نیمه شمالی روستا و اطراف محدوده ورودی به روستا عمدتاً شکل گرفته‌اند.

در زمینه محصولات کشاورزی روستا می‌توان به انگور، سیب و شفتالو و... اشاره کرد، چنانکه آمده است: «مهرنگار از مداین مقنیان را به یزد فرستاد و عاملان نصب کرد و در یزد بسیار عمارت بساخت و در یسار شهر به هشت فرسنگی دهی معتبر بساخت و آن را "مهرگرد" نام کرد و اکنون آن قریه را مهریجرده می‌خوانند، دیهی وسیع معمور است و انواع فواکه و اعناب الوان در غایت بی‌نظیری می‌باشد و دوشاب او از غایت حلاوت و طعم و رنگ با انگبین برابری می‌کند و سیب و شفتالوهای او سرخ و سفید [و] بغایت شیرین است، چنانکه هر بیماری که از سیب به بویی قانع باشد، چون آن شفتالو بخورد، به گردد و بقاع خیر در گشاده و اهالی او اکثراً اهل تمیز باشند و بیشتر سادات صحیح‌النسب باشند» (احمد کاتب، ۱۳۸۶: ۴۱ و ۴۲). شغل غالب اهالی روستا در دوره پهلوی، زراعت بوده و از محصولات کشاورزی در این دوره، تنها به غلات اشاره شده است (رزم‌آرا، ۱۳۳۲: ۱۰۹). در وضعیت کنونی باغات این روستا حدود ۷۵ هکتار مساحت دارند و محصولات باغی متنوعی چون پسته، انار، انگور، زردآلو، شفتالو، توت و آلوچه دارند (مرکز اسناد، ۱۳۹۵: ۲۱).

به‌طور کلی، منابع آبی با تلفیق خاک‌های حاصلخیز امکان شکل‌گیری روستاها را فراهم کرده‌اند؛ زیرا وجود آب به‌تنهایی زمینه‌ساز شکل‌گیری نقاط سکونتی نیست. بر این اساس، وجود اراضی زراعی نسبتاً حاصلخیز پیرامون روستا به‌عنوان یکی از فاکتورهای مهم شکل‌گیری این روستا نیز است.

۲-۳. راه‌های کاروانی

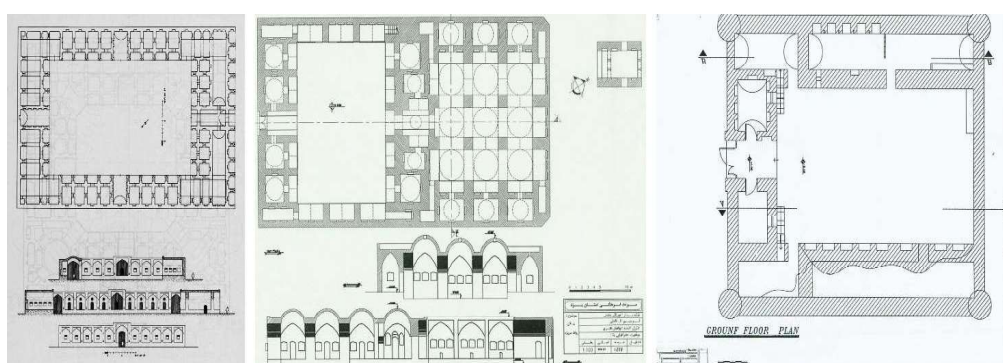
از دیگر دلایل شکل‌گیری هسته اولیه سکونتی و تداوم حیات در سریزد، مجاورت با مسیر کاروانی شمال‌غربی - جنوب‌شرقی است. از یزد به کرمان دو راه تاریخی وجود داشته است: راه نخست با عبور از فهرج و بافق و زرنده به کرمان می‌رسیده و راه دیگر که در جنوب راه پیشین قرار دارد، از سریزد و انار و رفسنجان می‌گذشته و مسیر عبور انگلیسی‌ها، از جمله اعضای هیئت اعزامی گلداسمیت بوده است (سایکس، ۱۳۳۶: ۱۸۲). راه شمالی امروزه نیز وجود دارد و دسترسی به شهر بافق و صنایع آن را تأمین می‌کند. همچنین راه آهن یزد - کرمان نیز از حوالی این مسیر عبور می‌کند. سرپرسی سایکس مجموعاً سه مرتبه از این دو مسیر عبور کرد؛ یک مرتبه در سفر خود از یزد به کرمان، مسیر جنوبی را پیش گرفت و سریزد را نخستین منزل پس از یزد معرفی کرد؛ از کرمان به یزد در سال ۱۸۹۵ م. از راه شمالی عبور کرد و از سریزد نگذشت، چرا که از فهرج

به‌عنوان آخرین آبادی پیش از رسیدن به یزد یاد کرده است، اما در سفر خود از اصفهان به بلوچستان که در آن هم راه شمالی را انتخاب کرد، پس از شهر یزد، به سریزد رفت و در ادامه، مسیر بافق را در پیش گرفت (همان: ۱۸۲، ۲۱۲ و ۳۶۱). در *سفرنامه تلگرافچی فرنگی*، محمدآباد به‌عنوان آبادی میان یزد و سریزد معرفی شده و از محمدآباد تا سریزد آبادی دیگری نبوده است. منزل‌های میان یزد تا کرمان به‌ترتیب عبارتند از: سریزد، زین‌الدین، کرمانشاهان، شمش، انار، بیاض، کشکوئیه (کشکوه)، رفسنجان (بهرام‌آباد)، کبوترخان، باغین و در نهایت کرمان (افشار، ۱۳۵۲: ۱۹۸-۲۰۴). به‌رغم بیان «متصل به جاده یزد - انار» در توصیف موقعیت سریزد در دوره پهلوی (رزم‌آرا، ۱۳۳۲: ۱۰۹)، امروزه راه آسفالت و ترانزیت یزد به کرمان با اندکی تغییر احداث شده است و دیگر از سریزد عبور نمی‌کند.

در متون تاریخی اشاره‌ای به کالاهای تولیدی در سریزد نشده است، اما در یکی از خانه‌های روستا با الگوی دو تالار و دو فضای پیرامونی که تنها یک نمونه از آن در روستای سریزد باقی مانده است، بقایای یک دستگاه شعربافی دیده می‌شود (ریاحی مقدم، ۱۳۸۷: ۶۵). در رابطه با کالاهای تجاری این مسیر، سایکس به تأمین گندم زمستانه یزد از سیستان اشاره می‌کند. او همچنین رفسنجان را از مراکز مهم پنبه‌خیز در ایران معرفی کرده است (سایکس، ۱۳۳۶: ۴۷ و ۲۱۴) که می‌توان این موارد را نمونه‌هایی از جمله کالاهای عبوری از سریزد در نظر گرفت. کرباس‌بافی و نساجی نیز از صنایع دستی این روستا بوده‌اند (رزم‌آرا، ۱۳۳۲: ۱۰۹). در *سفرنامه عالیه‌خانم شیرازی* که یک سفرنامه حج در دوران قاجار است نیز، به خریزه سریزد اشاره شده است (ترابی، ۱۳۹۷: ۲۳۱).

در مجموعه کاروانی روستای سریزد، دو کاروان‌سرا (رباط) و یک چاپارخانه به چشم می‌خورد. اهالی سریزد کاروان‌سرای خشتی را کاروان‌سرا یا رباط کهنه می‌نامند و به کاروان‌سرای آجری، کاروان‌سرای نو می‌گویند. برخلاف کتاب *کاروان‌سراهای ایران* که به‌اشتباه قدمت کاروان‌سرای کهنه را دوره قاجاری بیان کرده (کیانی و کلایس، ۱۳۷۳: ۱۷۵)، بر مبنای مطالعات تطبیقی و سونداژهای صورت‌گرفته، این کاروان‌سرا مربوط به دوره آل‌مظفر است (ریاحی مقدم، ۱۳۹۱: ۶). قدمت کاروان‌سرای نو به دوره صفوی می‌رسد. این بنا که سردری شاه‌نشین دارد، در مقایسه با بناهای مشابه منطقه که در هر چهار طرف، صفت و اسطبل دارند، متفاوت است، به‌گونه‌ای که تنها در یک طرف بنا اسطبل قرار دارد و در چهار وجه حیاط، پنج صفت به قرینه ساخته شده است.

همچنین، در ضلع ورودی بنا در نمای بیرونی نیز هفت صغه دیده می‌شود (۱۳۸۰، ش. ث / ۳۸۵۰). یکی دیگر از بناهای این مجموعه کاروانی، چاپارخانه است که مطابق سند ثبت ملی این اثر در فهرست آثار میراث ملی، قدمت آن به دوره زندیه می‌رسد. چاپارخانه سریزد وسعتی معادل ۲۲ در ۲۴/۳ متر دارد و حصار خشتی آن برابر با ۷/۷۵ متر ارتفاع دارد. در هر چهارگوشه بنا برج‌هایی دوطبقه وجود دارد و همچنین سردر ورودی بنا دوطبقه است (۱۳۸۵، ش. ث / ۱۷۸۹۹). نقشه سه بنای کاروان‌سرای کهنه، کاروان‌سرای نو و چاپارخانه در شکل (۸) آمده است.

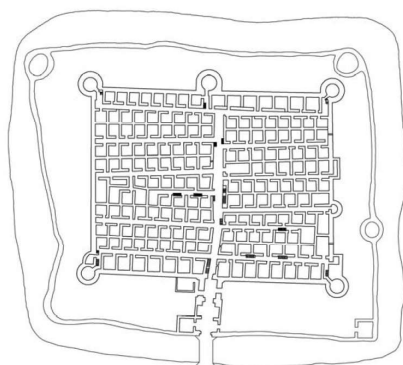

شکل (۸) به‌ترتیب از چپ به راست، کاروان‌سرای کهنه (کیانی و کلایس، ۱۳۷۳: ۱۷۵)، کاروان‌سرای نو (۱۳۸۰، ش. ث / ۳۸۵۰) و چاپارخانه (۱۳۸۵، ش. ث / ۱۷۸۹۹)

۳-۳. استحکامات دفاعی

در دوران صفویه قلعه‌های بسیاری ساخته شده است. قلعه‌ها برای نگهداری زندانیان یا پادگان نظامی و حفاظت از شهرهای جدید تأسیس شده‌اند که از آن‌ها به‌عنوان ساختمان‌های نظامی - انضباطی نام برده می‌شود. همچنین، نوعی بناها در مجاورت روستاها و شهرها برای حفظ اموال و گنجینه‌ها ساخته می‌شدند. بعضی از قلعه‌ها فقط سیلوهای غلات و برخی دیگر محل ثروت خوانین یا شاهان محلی بودند (Tashakori Bafghi et al, 2015: 17) از عوامل سیاسی مهم بحث امنیت در روستا است، به‌طوری‌که در صورت عدم امنیت، زندگی در روستا نخواهد بود. قلعه سریزد در کنار منابع آبی و راه کاروانی، سومین دلیل تداوم سکونت، یعنی امنیت را حاصل می‌کرده است. ابعاد و ویژگی‌های کالبدی این قلعه سه‌طبقه و مستطیلی نامنظم (همان)، حاکی از رونق و جمعیت بالای روستای سریزد است. قدمت قلعه به دوره ساسانیان بازمی‌گردد که در

مجاورت جاده یزد - کرمان و در پهنه کشتخان مجاور روستای سریزد قرار گرفته است. گفتنی است که این قلعه در قدیم کاربرد نظامی نداشته است. در داخل این ارگ اتاق‌های فراوانی وجود دارد که مردم آن‌ها را اجاره می‌کردند و اشیای باارزش از جمله پول، طلا، جواهرات و غلات را در آن قرار می‌دادند؛ از این رو، ارگ سریزد را یکی از کهن‌ترین و بزرگ‌ترین صندوق امانات بانکی ایران و جهان می‌نامند. گرداگرد این بنا را خندقی به عرض تقریبی شش متر و عمق بین سه تا چهار متر که اولین لایه دفاعی قلعه محسوب می‌شده، محصور کرده است. شش برج کوچک دفاعی در اطراف قلعه قرار دارند. همچنین قلعه دارای دو درب بوده که یکی درب اصلی و دیگری درب پشتیبان قلعه است. درب اصلی قلعه به صورت متحرک بوده و با طناب و قرقره‌هایی از سمت پایین به بالا باز و بسته می‌شده است. زمانی که درب اصلی به وسیله دشمن شکسته می‌شد و دشمن به درون قلعه راه می‌یافت، درب دوم قلعه بسته می‌شده و در واقع، نقش درب پشتیبانی قلعه را ایفا می‌کرده است. قلعه سریزد دارای سه طبقه است که درون آن راهروها، حجره‌های مختلف و اتاق‌های متفاوتی وجود داشته که هر یک دارای کلیدهای مجزا بوده‌اند تا بتوانند کالای هر شخص را به‌طور جداگانه ذخیره کنند. این مکان حدود ۶۶۸ حجره دارد (فوکوس، ۱۳۹۷ و 17: Tashakori Bafghi et al, 2015).

شکل (۹) نقشه وضع موجود قلعه سریزد (مأخذ: آرشیو پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی مهریز)

مجموعه عوامل یادشده در بالا در شکل (۷) روی عکس ماهواره‌ای ۱۴۰۳ به تصویر کشیده شده است.

شکل (۱۰) بازنمایی سه عامل مهم در مکان‌گزینی و تداوم سکونت در روستای سریزد (نگارندگان بر مبنای عکس ماهواره‌ای GoogleEarth)

جدول (۳) عوامل مؤثر بر مکان‌گزینی و استمرار سکونت در روستای سریزد

علت	عوامل مؤثر بر مکان‌گزینی و استمرار سکونت	
قرارگیری در دشت و امکان کشاورزی و زراعت، اشکال ناهمواری (پستی و بلندی) و ژئومورفولوژی زمین	خاک مناسب کشاورزی	طبیعی
وجود چشمه‌ای به نام «مدوار» و حفر قنات ایجاد چاه و پمپ آب	وجود منابع آبی در دسترس	
رواج و رونق دامداری و دامپروری در کنار زراعت و یکنواختی زمین‌های زراعی	ظرفیت اقتصادی زمین (خاک مساعد)	اقتصادی

وجود راه‌های کاروانی و قرارگیری کاروان‌سراهای متنوع	برخورداری از امکانات ارتباطی	
حمل کالاهایی نظیر منسوجات		
دفاع در برابر تهدیدات بیرونی اجاره به‌عنوان صندوق امانت بانکی	وجود قلعه سریزد	
قرارگیری در چهارراه خراسان - فارس و کرمان - اصفهان یا ری قرارگیری در همسایگی (مهریز، فهرج، هرفته و...) مهم در دوره‌های متعدد تاریخی	موقعیت سوق الجیشی	سیاسی - نظامی

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری روستای سریزد پرداخته است. مهم‌ترین عامل استقرار در این محدوده منابع آبی است که به‌عنوان عاملی برای فعالیت‌های زیستی نظیر کشاورزی، باغداری و دامپروری به‌شمار می‌آید. چشمه دائمی «مدوار» در روزگاران کهن مجموعه‌های زیستی فراوان و البته پراکنده‌ای را در این منطقه شکل داده است، اما به‌مرور زمان با حفر قنات استفاده از آب هدفمندتر شد و انتقال و ذخیره آب به موضوعی تازه بدل گشت. در دوره‌های اخیر نیز با سیاست‌های نادرست مدیریتی، منابع آبی کاهش چشمگیری داشته‌اند که ناگزیر برای استمرار سکونت و معیشت، به حفر چاه برای استفاده از آب‌های زیرزمینی منجر شد.

عامل مهم دیگر که در دسته عوامل اقتصادی جای می‌گیرد، قرارگیری بر سر راه کاروانی یزد - کرمان است که روایات سیاحان و بناهای وابسته به راه در روستای سریزد گواهی بر آن است. بناهای موجود در سه دوره آل مظفر، صفویه و زندیه ساخته شده‌اند و عبور سفرنامه‌نویسانی چون سایکس و تلگرافچی فرنگی در دوره قاجار از این مسیر و اشاره به منزل سریزد، بر تداوم تاریخی استفاده از این راه و نقش مهم آن در تجارت تأکید دارد. روستای سریزد اگرچه در دوره‌های تاریخی متمادی در کناره راه کاروانی و تجاری قرار گرفته بود، اما در دوران معاصر و با احداث جاده آسفالت یزد به کرمان، در فاصله‌ای هفت کیلومتری از این راه قرار گرفته است. این موضوع از دو جنبه قابل‌بررسی است:

نخست جنبه حفاظتی است که با مشاهده و مطالعه روستاهایی که بر سر راه‌های آسفالت بین‌شهری قرار گرفته‌اند، می‌توان دریافت که چنین روستاهایی دستخوش تغییرات بسیاری گشته‌اند و بافت‌ها و بناهای تاریخی آنان آسیب‌های فراوانی را متحمل گشته و حتی باعث تخریب آن‌ها نیز شده است، درحالی‌که روستای سریزد به‌واسطه موضوع یادشده، از چنین مداخلاتی مصون مانده و بخش عمده‌ای از بافت تاریخی روستا به حالت اصیل خود باقی مانده است.

جنبه دیگر، معیشت و اقتصاد روستا است. عمده روستاها در مناطق کویری ایران، مشاغل تاریخی و غالب خود را به‌واسطه خشکسالی و رها شدن کشاورزی از دست داده‌اند. حال روستاهایی که امروزه بر سر راه‌های بین‌شهری قرار نگرفته‌اند، از مزایای قرارگیری بر سر راه نیز بی‌بهره گشته‌اند. روستاهایی که بر سر راه قرار دارند، عمدتاً با خدمات‌رسانی به خودرو و مسافران امرارمعاش می‌کنند که از آن‌جمله می‌توان به کاربری‌هایی چون جایگاه پمپ‌بنزین، تعمیرگاه خودرو، درمانگاه، رستوران و سوپرمارکت اشاره کرد؛ بنابراین، یکی از دلایل جمعیت کم روستای سریزد را می‌توان چنین برشمرد. به نظر می‌رسد پژوهش‌های آتی می‌توانند چگونگی تأثیرپذیری روستاها از قرارگیری یا عدم قرارگیری بر سر راه‌های بین‌شهری را مطالعه و بررسی کنند.

عامل سوم، تأمین امنیت در سکونت‌گاه است. روستای سریزد در منطقه‌ای مسطح در دشت قرار گرفته و در مقایسه با سکونت‌گاه‌های کوهستانی، ناهمواری‌های طبیعی زمین، موقعیتی دفاعی خاصی برای آن رقم زده است. با توجه به روایات متون تاریخی و مجموعه شهادی‌های فهرج که از نخستین جنگ‌های سپاه اسلام با ساکنان ایران در این منطقه و در حوالی سریزد یاد می‌کند، می‌توان به اهمیت بناهای دفاعی پی برد. این منطقه در قرون بعدی نیز به‌دفعات محل نزاع میان گروه‌های مختلف بوده است، چرا که بر سر تقاطع جاده خراسان به فارس و جاده ری و اصفهان به کرمان قرار دارد.

به‌طورکلی، مکان‌گزینی و شکل‌گیری روستاها نتیجه تعامل پیچیده‌ای از عوامل طبیعی، اقتصادی، سیاسی هستند. بررسی دقیق این عوامل می‌تواند به درک بهتر از روندهای توسعه روستایی کمک کند و به برنامه‌ریزی مؤثرتر برای توسعه پایدار روستاها منجر شود.

منابع

کتاب‌ها

- افشار، ایرج (۱۳۷۴)، *یادگارهای یزد*، ج ۱، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- _____ (۱۳۵۴)، *یادگارهای یزد (معرفی ابنیه تاریخی و آثار باستانی شهر یزد)*، ج ۲، تهران: انجمن آثار ملی.
- پویا، سید عبدالعظیم (۱۳۶۸)، *زندان اسکندر از نگاهی دیگر*، یزد: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان یزد.
- ترابی، زهره (۱۳۹۷)، *چادر کردیم رفتیم تماشا: سفرنامه عالیه خانم شیرازی*، ج ۴، تهران: اطراف.
- جعفری، جعفر بن محمد (۱۳۸۴)، *تاریخ یزد*، به کوشش ایرج افشار، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- رزم آرا، حسینعلی (۱۳۳۲)، *فرهنگ جغرافیایی ایران (استان دهم اصفهان)*، ج ۱۰، تهران: دایره جغرافیایی ستاد ارتش.
- سایکس، سرپرسی (۱۳۳۶)، *سفرنامه سرپرسی سایکس*، ترجمه: حسین سعادت نوری، ج ۲، تهران: کتابخانه ابن سینا.
- سعیدی، عباس (۱۴۰۱)، *مبانی جغرافیای روستایی*، ج ۱۹، تهران: سمت.
- سید رکن الدین (۱۳۴۱)، *جامع‌الخیرات*، تصحیح ایرج افشار، تهران: فرهنگ ایران زمین.
- کاتب، احمد بن حسین بن علی (۱۳۸۶)، *تاریخ جدید یزد*، به کوشش ایرج افشار، ج ۳، تهران: امیرکبیر.
- کیانی، محمدیوسف و کلایس، ولفرام (۱۳۷۳)، *کاروان‌سراهای ایران*، تهران: سازمان میراث فرهنگی.
- گروت، لیندا و وانگ، دیوید (۱۴۰۱)، *روش‌های تحقیق در معماری*، ترجمه علیرضا عینی‌فر، چ ۱۴، تهران: دانشگاه تهران.
- مالکوم، ناپیر (۱۳۹۳)، *سفرنامه یزد*، ترجمه علی محمد طرفداری، یزد: مهرپادین.
- مستوفی بافقی، محمد (۱۳۸۵)، *جامع مفیدی*، به کوشش ایرج افشار، تهران: اساطیر.
- مسرت، حسین (۱۳۷۴)، *یزد یادگار تاریخ*، یزد: انجمن کتابخانه‌های عمومی اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان یزد.

- همدانی، رشیدالدین فضل‌الله (۱۳۵۰)، *وقف‌نامه ربع رشیدی*، به‌کوشش مجتبی مینوی و ایرج افشار، تهران: انجمن آثار ملی ایران.

مقالات و پایان‌نامه‌ها

- افشار، ایرج (۱۳۵۲)، «سفرنامه تلگرافچی فرنگی»، *سالنامه فرهنگ ایران‌زمین*، ش ۱۹، صص ۱۸۳-۲۶۰.
- اکبرقلی، فرحناز و ولایتی، سعیدالله (۱۳۸۶)، «بررسی جایگاه عوامل طبیعی در استقرار سکونت‌گاه‌های روستایی»، *جغرافیا (انجمن جغرافیایی ایران)*، سال پنجم، ش ۱۲ و ۱۳، صص ۴۵-۶۶.
- حسام، مهدی؛ چراغی، مهدی و حدیثه آشور (۱۳۹۳)، «تحلیل اثرات زیست‌محیطی گسترش کالبدی نواحی روستایی؛ مطالعه موردی: روستای شالکوه سفلی»، *فصلنامه مسکن و محیط روستا*، دوره ۳۳، ش ۱۴۸، صص ۶۳-۷۸.
- رحمانیان، نیما (۱۴۰۱)، *طراحی مجموعه فرهنگی - تفریحی در منطقه سریزد با تأکید بر الگوهای فضایی معماری بومی منطقه*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علم و هنر.
- ریاحی مقدم، ساشا (۱۳۹۱)، «سامان‌دهی و تجدید حیات منظر فرهنگی روستای تاریخی سریزد»، *دوفصلنامه مرمت و معماری ایران (مرمت آثار و بافت‌های تاریخی، فرهنگی)*، سال دوم، ش ۴، صص ۱-۱۴.
- _____ (۱۳۹۰)، «مطالعه و بررسی عوامل شکل‌گیری و تحولات کالبدی روستای سریزد»، *همایش ملی بوم‌های بیابانی، گردشگری و هنرهای محیطی*، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد، صص ۴۳۹-۴۴۷.
- _____ (۱۳۸۷)، «نگاهی بر تنوع معماری مسکونی در روستای تاریخی سریزد»، *فصلنامه مسکن و محیط روستا*، دوره ۲۷، ش ۱۲۳، صص ۵۶-۶۷.
- علیائی، محمدصادق (۱۳۹۸)، «بررسی نقش عوامل طبیعی در پراکنش و استقرار سکونت‌گاه‌های روستایی شهرستان زنجان»، *مهندسی جغرافیایی سرزمین*، دوره ۳، ش ۱ (پیاپی ۵)، صص ۴۵-۵۷.
- فریدون‌زاده، حسن و تقی‌زاده هیر، مهسا (۱۳۹۶)، «عوامل مؤثر بر مکان‌گزینی و شکل‌گیری روستاهای تاریخی - مذهبی؛ (مطالعه موردی: روستاهای کزج و کلور

- خلخال، استان اردبیل)، «فصلنامه مسکن و محیط روستا، دوره ۳۶، ش ۱۶۰، صص ۴۵-۵۸.
- فوکوس (مهر ۱۳۹۷)، «سریزد نخستین صندوق امانات بانکی جهان با ۴۶۸ حجره»، نشریه عصر تراکنش، پیاپی ۱۵.
- قمی اویلی، علی و همکاران (۱۳۹۸)، «کاربرد تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره (ANP) به‌منظور مدیریت بهینه گردشگری با اولویت‌بندی مناطق نمونه گردشگری (مطالعه موردی استان یزد)»، پژوهش گردشگری، ش ۱، صص ۱-۱۲.
- قیومی، مهرداد (۱۳۸۳)، «تحقیق تفسیری تاریخی در معماری»، صغه، ۱۴(۲)، صص ۶۷-۱۰۱.
- ولیقلی‌زاده، علی؛ خوانین‌زاده، فرزانه و محمدرضا رضایی (۱۳۹۸) «اثرات گردشگری روستایی بر توسعه کارآفرینی مورد: روستای سریزد در شهرستان مهریز»، اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ش ۳، صص ۸۳-۱۰۴.
- اسناد**
- پرونده ثبتی آب‌انبار پای برج (۱۳۸۷)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ش ۲۴۷۵۷.
- پرونده ثبتی آب‌انبار حاج ابوالقاسم (۱۳۸۵)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ش ۱۸۷۵۶.
- پرونده ثبتی چاپارخانه سریزد (۱۳۸۵)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ش ۱۷۸۹۹.
- پرونده ثبتی حمام سریزد (۱۳۸۷)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ش ۲۳۱۵۲.
- پرونده ثبتی خانه طاهری (۱۳۸۷)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ش ۲۴۴۲۳.
- پرونده ثبتی مسجدجامع سریزد (۱۳۸۴)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ش ۱۴۵۲۷.

- پرونده ثبتی کاروان‌سرای رباط نو (۱۳۸۰)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ش ۳۸۵۰.
- پرونده ثبتی مسجد پای‌برج (۱۳۸۵)، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، ش ۱۷۸۹۰.
- سازمان نقشه‌برداری کشور: <https://en.ncc.gov.ir>
- مرکز اسناد و کتابخانه میراث فرهنگی و گردشگری استان یزد (۱۳۹۵)، پرونده شناخت روستای سریزد، صص ۱-۱۰۱.
- معاونت آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان یزد (۱۴۰۳)، سالنامه آماری استان یزد در سال ۱۴۰۱، سازمان برنامه و بودجه.

منابع لاتین

- Bafghi, B. T., Zad, H. N., & Khalilabab, H. K. (2015). Typology of the historical castles of Central Iran. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 16(1), 9-9.